

УДК 17.035.1:2-423.7-725:316.62
DOI: <https://doi.org/10.17721/sophia.2023.22.15>

Ю. В. Гуменюк, асп.
ORCID ID: 0009-0007-9526-244X
e-mail: julygumenyuk@gmail.com

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна

АЛЬТРУІЗМ: ДУХОВНІ ТА РЕЛІГІЙНІ АСПЕКТИ

Представлено результати дослідження сутності альтруїзму через призму релігії як невід'ємної частини духовності, наукові погляди щодо духовних і релігійних аспектів у дослідженні альтруїстичної поведінки людей. Окреслено, що на підставі того, що в сучасних суспільствах матеріальний добробут і споживання стали найвищим благом, на перший план виступає проблема дефіциту духовних проявів і високої моральності, людяності й безкорисливої допомоги іншим. Тому в наукових колах актуалізувалася потреба в дослідженні "вічної" теми духовності, суб'єктивного благополуччя особистості, вираження її духовно-етичних якостей, проявів альтруїстичної поведінки щодо навколишнього світу.

Встановлено, що до духовно-етичних якостей належать доброта, милосердя, співчуття, прощення, смиренність, чесність, щедрість та інші чесноти, які, очевидно, корелюють з релігійністю, пов'язані з емпатією і мудрістю, життєстверджувальними сенсами, проте в цьому переліку немає альтруїзму через недостатнє його вивчення.

Виявлено, що відповідь на запитання, "звідки в людині, одному з біологічних видів, береться альтруїзм як явище духу", можна знайти у двох протилежних напрямках – біологічному і культурологічному. Саме культурологічний альтруїзм стає можливим у спільноті, орієнтованій на духовні цінності або в релігійній кооперації.

Зростання інтересу до альтруїзму та прояву його в духовному й релігійному житті є підґрунтям до вивчення наукового доробку мислителів і учених різних періодів, тому акцент зроблено на фундаментальну працю "Культура і етика" А. Швейцера, який є прикладом служіння людству. Також цінною у релігійному аспекті є гіпотеза Д. Джонсона, яка дає пояснення еволюційного значення релігії та прояву альтруїзму через призму надприродного покарання.

Визначено, що важливою для розуміння і трактування релігійного альтруїзму є інтерпретація таких понять, як релігія, релігійність, а також похідного терміна "альтруїстична поведінка", яку вважають однією з форм просоціальної (помічної) поведінки, коли проявляють турботу про благо інших, не очікуючи винагороди.

Розкрито, що прикладом просоціальної активності є професійна діяльність священнослужителя, яка полягає у служінні пастві, а також у внутрішньому духовному зростанні.

Ключові слова: духовність, духовно-етичні якості, релігія, альтруїзм, альтруїстична поведінка, просоціальна поведінка, духовенство, священнослужитель.

Постановка проблеми. Духовне життя і релігійні уявлення про нього – невід'ємна частина культури людства, що забезпечує його розвиток та шлях до досконалості кожної окремої людини. Цей тісний тандем підтверджують релігієзнавці, зазначаючи, що релігійний комплекс містить 60–65 % світських питань, а проблеми науки, філософії, моралі, права, мистецтва розглядаються крізь призму релігії, що й робить релігію стійким елементом духовності. Зокрема, у "Критиці гегелівської філософії права" (1843 р.) К. Маркс писав: "Релігія – це насправді самосвідомість і самооцінка людини, яка або не достукалася до себе, або вже знову себе втратила. <...> Релігія – це загальна теорія цього світу, його енциклопедичний компендіум, його логіка в популярній формі, його духовний сенс, його ентузіазм, його моральна санкція, його урочисте доповнення, його універсальна основа розради і виправдання" [19].

Сьогодні у XXI-му, як і у XX-му столітті, відбувається багато військових конфліктів, екологічних катастроф, жорстокої та масової злочинності, великим є відсоток населення із депресіями, алкогольною і наркотичною залежністю тощо. Сучасні суспільства здебільшого мало зважають на духовність і переважно функціонують на раціональних засадах. В останні роки постає питання про шляхи подолання цих проблем. В етиці, філософії, психології, біології, генетиці, теології закріпилось уявлення про дуалістичну природу людини, у якій постійно йде внутрішня боротьба між добром і злом, альтруїзмом і егоїзмом. Що з цих протиборників візьме гору, багато в чому залежить від зовнішніх обставин, які впливають на формування особистості. На наше глибоке переконання, одним із дієвих шляхів запобігання й усунення окреслених соціальних та особистісних негараздів є розвиток духовності.

Аналіз досліджень і публікацій. Зростання інтересу до альтруїзму та прояву його в духовному й релігій-

ному житті спонукало нас до вивчення наукового доробку мислителів і учених різних періодів.

Ще з часів Платона і Арістотеля проблема духовності залишається актуальною і є предметом наукових дискусій мислителів і учених різних наукових дисциплін. Духовність суспільств і окремо взятої людини стала предметом творчості видатних західноєвропейських філософів різних концептуальних напрямів: Г. Гегеля, І. Фіхте, Ф. Шеллінга, А. Камю, К. Ясперса, М. Гайдеггера, Г. Марселя, Ж.-П. Сартра, Л. Бюхнера, Ж. Ламетрі, Х. Дріша, І. Шелера та інших. Водночас сучасні українські філософи Т. Біленко, М. Попович, В. Скотний, К. Шудря у своїх міркуваннях стосовно природи духовності вдаються до культурної спадщини українського народу.

Проблема релігійності як невід'ємної частини духовності активно вивчається як з богословської, теологічної, філософської позиції, так і з погляду соціально-гуманітарних наук (В. Джеймс, Ч. Глок, Г. Оллпорт, С. Старк, С. Холл, Е. Шпрангер, О. Карагодіна, Б. Лобовик, М. Попова, Д. Угрінович). Релігійні виміри духовності в сучасному світі викликали інтерес у І. Галяса, С. Кримського, Ж. Юзвак та інших.

Аналіз науково-популярних джерел показав, що альтруїзм був об'єктом вивчення і дискусій багатьох мислителів минулого. Філософія розглядає альтруїзм і егоїзм як моральні категорії (англ. етика XVIII ст. – О. Конт, А. Шефтсбері, Ф. Хатчесон, Д. Юм, Г. Лейбніц, А. Шопенгауер, Л. Феєрбах). Теологія сприймає альтруїзм як заповідь від Бога – творити добро для іншого. Біологи бачать в альтруїзмі проявлення інстинкту, вроджений хист, спадково набутий результат природного відбору (Ч. Дарвін, Г. Спенсер, В. Ефроїмсон).

Проте проблема й досі залишається актуальною, містить чимало нез'ясованих аспектів, тому потребує подальшого дослідження. Власне, проблема полягає у відсут-

ності комплексного підходу до аналізу конструктів духовності й альтруїзму та бачення їх через призму релігії.

Метою статті є аналіз сутності альтруїзму через призму релігії як невід'ємної частини духовності; висвітлення різних наукових поглядів щодо духовних і релігійних аспектів у дослідженні альтруїстичної поведінки людей.

Виклад основного матеріалу. У сучасному соціумі, для якого матеріальний добробут і споживання стали найвищим благом, на перший план сьогодні виступає проблема дефіциту духовних проявів і високої моральності, людяності й безкорисної допомоги іншим. Тому в наукових колах, як ніколи раніше, постала гостра потреба в дослідженні "вічної" теми духовності, суб'єктивного благополуччя особистості, вираження її духовно-етичних якостей, проявів альтруїстичної поведінки щодо навколишнього світу.

Зважаючи на те, що витoki психології лежать у філософії, а проблеми, які досліджує психологія (мислення і поведінка людини) входять у рамку філософії, дозволимо собі розглядати духовно-етичні якості, пов'язані з альтруїзмом, через призму психологічних досліджень, результати яких свідчать, що між даними конструктами "духовність – альтруїзм" існує тісний зв'язок [21, с. 13]. Та все ж їхня складність та багатогранність, залежність від різних факторів спонукають до вивчення особливостей їх прояву, поєднання і взаємного впливу. Для розуміння цих процесів розглянемо поняття "духовність" та "альтруїзм".

Спочатку варто зазначити, що існування релігійної і нерелігійної (секулярної) духовності є досить потужним психологічним ресурсом [6, с. 10]. Важливим зауваженням у цьому контексті стала думка А. Еррей, що духовність і релігійність часто розглядаються як тотожні взаємозамінні поняття, хоча насправді це не так. Духовність більше пов'язана з особистісним пошуком сенсу життя, а релігія належить до організованого соціального інституту, містить ритуали й різні практики, зосереджені на вищій силі, Богові та надприродному покаранні [6].

Духовно-етичні якості, які у психології визначаються як стійкі позитивні властивості особистості, виражені високоморальним ставленням до людей і світу загалом, орієнтованим на вищі цінності, а саме: доброту; милосердя; співчуття; прощення; смиренність, чесність, щедрість та інші чесноти, очевидно, корелюють із релігійністю, пов'язані з емпатією і мудрістю, життєстверджувальними сенсами. У цьому ланцюгу, як видно, немає альтруїзму. Це спричинено спірними, інколи антагоністичними, недостатньо вивченими питаннями, які пояснюють цей конструкт та зіставлення його з духовністю.

Діапазон трактувань терміна "альтруїзм" залежить від його генези в ретроспективі та застосунку в різних наукових дисциплінах, а саме в соціальній філософії і соціології релігії, соціобіології, телеології й етології. Сьогодні маємо чітке розуміння, що альтруїзм як безкорисливе творення добра іншим ціною обмеження власних інтересів є ознакою, яка духовно й морально об'єднує учасників альтруїстичної дії. Специфічна роль альтруїзму, яку він відіграє в соціумі, спонукала філософів і представників соціально-гуманітарного знання до пошуку причини забезпечення блага для інших за рахунок власного блага. Існує кілька теорій, які пояснюють природу та аналізують умови альтруїстично-еґоїстичних вчинків: еволюційна теорія, теорія соціального обміну; теорія соціальних норм.

Запитання про те, "звідки в людині, одного з біологічних видів, береться альтруїзм як явище духу?", потре-

бує відповіді, яку дослідники черпають у двох протилежних напрямках: біологічному й культурологічному. Згідно з першим підходом, "біологічним", засновниками якого є Дарвін і Спенсер, вважається, що альтруїстична поведінка властива не лише людині, а й тваринам, і має генетичну основу [1]. Такі погляди підтримують Дж. Холдейн, Ф. Добржанський, С. Шноль, В. Ефрoїмсон. З цього приводу в минулому столітті в 70–80-х роках викликала неабиякий інтерес серед науковців стаття В. Ефрoїмсона "Родовід альтруїзму", у якій генетик зробив спробу довести ідею домінування біологічної природи над духом у поведінці людей.

Фундаментальною працею стосовно проблеми альтруїзму є "Культура і етика" А. Швейцера [4], видатного філософа, богослова, неймовірного гуманіста ХХ ст. Заслужують на увагу особисті моральні позиції автора, які викладені в його словах: "Мені здавалось незбагненим, що я можу вести таке щасливе життя у той час, коли стільки людей навколо мене змушені безперервно боротись зі злиднями і стражданнями. Я вирішив, що зможу своє життя вважати виправданим, якщо буду жити для науки і мистецтва до 30-річного віку, щоб після цього присвятити себе безпосередньому служінню людям". Швейцер отримав визнання своєю благодійною діяльністю, ставши лауреатом багатьох премій та отримавши почесні ступені відомих університетів. У 1953 р. він отримав Нобелівську премію миру, кошти від якої направив на будівництво селища для вразених лепрою недалеко від Ламбароне. Він запропонував духовну доктрину благоговіння перед життям, співзвучну з ученням католицького містика ХІІІ ст. Ф. Асизького, який проголошував рівність усієї тварі перед Богом. Швейцер був переконаний, що всяке життя священне, а тому Закони моралі виводив, не тільки спираючись на взаємостосунки між людьми, а й з іншими істотами та природою загалом. Почуття гіпервідповідальності перед життям у всіляких його проявах викликало у Швейцера болісні роздуми про смисли і долю людської (цивілізаційної) культури, які він виклав у своїх роботах "Розпад і відродження культури", "Культура і етика", "Християнство і світові релігії".

Досліджуючи альтруїзм, знаходимо, що його пов'язують з моральною інтуїцією, справедливістю і солідарністю, емпатією, безкорисливістю, співробітництвом, переживанням щастя, доброзичливістю та іншими філософськими категоріями. К. Бетсон стверджує, що альтруїзм проявляється в допомозі та емоційній підтримці, в участі в суспільно значущій діяльності (волонтерство, благодійність) [8]. Альтруїзм передбачає спілкування з нужденними та подальшу рефлексію намірів і надання допомоги, а також "розгляд конкретних способів полегшення страждань і покращення скрутного становища людей, емпатичне ставлення до потреб інших; включає надання грошей" [9, р. 347].

Прояв альтруїзму, як відомо, має різну природу: з одного боку, існує переконання, що люди здатні проявляти щирий безкорисливий альтруїзм; в іншому випадку альтруїстичні дії здійснюються заради отримання вигоди, задля користі [5]. Таким чином, виокремлюють безкорисливий (справжній, істинний) та корисливий (несправжній, фальшивий) альтруїзм. Безкорисливий, справжній альтруїзм немає еґоїстичної першопричини (очевидної або прихованої) та враховує мотиваційний фактор для дії [7], яка повинна бути самоціллю та приносити користь нужденній людині, здійснюватись добровільно й зумисно; проводиться без очікувань будь-яких винагород. Корисливий альтруїзм, який отримав назву реципрокного аль-

труїзму, передбачає допомогу людям з очікуванням зворотної послуги, що призводить до взаємопідтримки й взаємодопомоги між людьми, обидві сторони отримують зиск від вчинених альтруїстичних дій та задовольняють власний інтерес [25]. До корисливого належить і репутаційний альтруїзм, коли він стає соціально схвальним та привабливим, бо призводить надалі до матеріальної вигоди або формує й зміцнює репутацію альтруїста, дає йому впізнаваність і відомість.

Якщо розглядати релігію як частину культури через призму психодинамічної парадигми, то вона у своїй діяльності використовує механізми контролю природної деструктивності людей, яка виникає через вроджений нарцисизм і сексуальні імпульси. Водночас представники соціобіологічної парадигми доводять, що саме в релігії відбувається перехід людини від здійснення обмеженого родинного альтруїзму до культурального [8] або розширеного взаємного альтруїзму [20].

Цінною для нас у контексті дослідження альтруїзму в релігійному аспекті та такою, що підживлює інтерес у дослідників цієї проблематики, є гіпотеза Д. Джонсона, яка дає пояснення еволюційного значення релігії через призму надприродного покарання (*supernatural punishment hypothesis*) [17]. У своїх працях учений робить акцент на існуванні в релігійному світі зовнішньої інстанції, якої не існує в реальності, – уявного авторитету, віра в якого має біологічне коріння. У центрі його наукових інтересів перебувають відносини між людиною і людською спільнотою як біологічними (еволюційними) об'єктами, та їх суспільним виміром.

В основі гіпотези Джонсона лежить людська кооперація. Якщо тваринна кооперація відрізняється кіндбором (*kin selection*) [11], реципрокним альтруїзмом [25] та інститутом репутації [26], то в ученого постало питання щодо людської кооперації: "чому люди продовжують взаємодіяти у великих групах, будучи чужинцями (генетично не пов'язаними між собою), і далі беруть участь у швидких і одноразових трансакціях, де користь від репутації нікчемна?" [17]. Джонсон дає відповідь, пояснюючи це таким чином: якщо включити в картину світу всеосяжного і всемогутнього бога / богів, духів предків (надприродних агентів), то потреба в жорсткому контролі учасників кооперації зникає; якщо релігія встановлює норми, то віра в ці норми сама по собі є гарантією їх дотримання під впливом страхів покарання людини в загробному житті або ж у земному житті способом кармічного прокляття. Існування такої загрози не потребує вкладання ресурсів спільноти у стеження та покарання, адже для цього є "всевидяче око" – надприродна істота (істоти), яка знає все про індивіда і готова карати його за порушення норм (егоїстична поведінка), або, навпаки, заохотити за їх дотримання (альтруїзм). Причому ресурси на заохочення також не вимагаються, адже воно діє гарантовано в загробному житті і тільки з частковою імовірністю – у земному [17].

Для того щоб надприродне покарання діяло, люди повинні вірити в нього, а для підтримки цієї віри необхідний груповий ресурс. У пошуку підтвердження Д. Джонсон звернувся до еволюції альтруїзму й геноцентризму. Учений висунув припущення: оскільки релігійність підвищує кооперацію людських груп, то "природний відбір міг віддавати перевагу епігенетичній схильності до релігійної поведінки". Згодом він уточнив, що "природний відбір сприяв вірі в надприродне покарання", а також розширив саме поняття віри. У це поняття, крім релігійності, він включив ще й духовність [14; 17].

Джонсон висунув припущення, що серед людей не існує атеїстів [15]. Це припущення має багато прихильників, але принципова позиція ученого полягає в тому, що природний відбір сприяв вірі в надприродне, а вона, у свою чергу, підвищує кооперацію людей і спонукає їх до альтруїстичної поведінки. Отже, він не просто констатує схильність людей до надприродного (міфічного, містичного) мислення, але й підкреслює його позитивну роль.

Джонсон у своїй теорії терміном "релігія" фактично об'єднує всі релігії світу в їх історичній ретроспективі, містичні та магічні практики й учення. На його думку, все, що має надприродне походження (персоналізоване божество, одухотворена сила природи, трансцендентна надмогутня сутність, духи пращурів), логіку в поведінці (кармічне відпрацювання в індуїзмі є дією універсального закону світопорядку), якийсь неосяжний процес (Сансара, доля, провидіння), служитель культу (шаман) або священний монах-імператор (Далай-лама), – це все релігія. Тож, "релігія генерує альтруїзм" і поширюється на всі її форми і види. З цього приводу учений пише: "релігійне вчення у багатьох традиціях ... [полягає в тому], що найвища ціль життя – альтруїзм" [18].

Прояв альтруїзму в релігійному середовищі залежить від релігійної залученості людини, на яку впливають зовнішні обставини (умови) і внутрішні переживання (характер) звернення до релігії – події, яка в психології розглядається як трансформація особистої ідентичності під впливом релігійного досвіду. Важливо зазначити, що в релігії невід'ємною частиною альтруїстичної поведінки є здійснення пожертв. Пояснення цього явища стає можливим тільки в разі використання міждисциплінарного підходу, поєднуючи та інтегруючи тут концепції і методи філософії, релігієзнавства та феноменології релігії, соціології та психології.

Важливим для розуміння і трактування альтруїзму через призму релігії є інтерпретація понять: релігія, релігійність, звернення до релігії, а також походження поняття альтруїзм та альтруїстична поведінка.

Термін "релігія" має латинське походження "religio" і означає "зв'язок". Богословське визначення його виходить з віри в існування Бога, тому можна сказати, що "релігія" – це все те, що зв'язує, з'єднує людину з божественним. Аналіз суспільно-історичних джерел релігії доводить, що вона бере початок з часів поклоніння людей усьому божественному. Відтоді з'явилося дуже багато різних інтерпретацій цього поняття. Зокрема, у 1912 р. Дж. Леуба описав 48 різних визначень релігії [3]. Сучасні українські вчені дають досить вдалі визначення, зокрема, за О. Колісник, поняття "релігія" вміщує в себе сукупність істин, наказів і вимог, які регулюють стосунки між людиною та Богом [2], за твердженням Г. Свієнко, релігія є не що інше, як видозмінений образ реальності, у якому проявляється ставлення людини до вищих сил (обряди, організація сакрального тощо) [24]. До того ж варто зазначити, що релігія – це складний двохаспектний феномен, у якому об'єднуються релігійний досвід та релігійна система, де цей досвід реалізується. Така система існує завдяки уявленню, яке артикулює ідею релігії, діяльності, що реалізує її в життя, та інститутів, які організують послідовників цієї ідеї [12].

Похідним від поняття "релігія" є "релігійність", яке виражає індивідуальне ставлення особистості до системи релігійних норм та їх дотримання. Під цим терміном розуміється причетність людини до релігії, або залученість до єдності в спілкуванні зі своїми однодумцями в кооперації. В основі релігійності завжди лежить процес звернення до релігії (релігійна конверсія), який

часто стає переломним моментом у житті людини або поступовим шляхом до релігійних смислів і цінностей. Це подія, яка перетворює релігію з байдужого для людини феномену на її особисте смислове поле.

Проблема релігійного звернення активно й глибоко розроблялась у соціології релігії, де цей феномен визначається як залученість до релігійної спільноти [22; 23]. Цей процес може бути швидким, інтенсивним, радикально змінюючи особистість, або повільним, спокійним, поступово змінюючи її, а це означає – частковим і поверхневим. Такі процеси визначають характер звернення до релігії, який впливає на релігійну мотивацію вчинків людини та характер альтруїстичної поведінки: глибоко релігійні будуть проявляти альтруїзм з більшою вірогідністю, а частково звернені – з меншою.

Часто в дослідженнях альтруїзму використовують похідний термін "альтруїстична поведінка", який вперше було надано Дж. Б. Холдейном (1955) і розвинуто Р. Тріверсом (1974) у межах соціобіології. Поняття альтруїстичної поведінки розглядають як поведінку, спрямовану на благо іншої особи або кооперації, не пов'язану з якимись зовнішніми заохоченнями та не регульовану соціально-нормативними актами. Альтруїзм психологи вважають однією з форм просоціальної (помічної) поведінки, яка визначається як турбота про благо інших без очікування винагороди [23]. Прикладом просоціальної активності є професійна діяльність священнослужителя. У результаті вивчення робіт Я. Рейковського, Р. Адигамова, В. Болучевської, В. Чайкіна та інших науковців знаходимо підтвердження, що в сучасному світі, коли егоїзм, індивідуалізм, жорстокість і жадоба наповнили життя і перевершують співчуття і милосердя, особлива місія покладена на духовенство, дії якого спрямовані на те, щоб давати духовну користь людям. Предметом їхньої діяльності є релігійна культура, мораль і віра, носієм якої виступає сам служитель релігійного культу, окрема людина або певна спільнота (людська кооперація). Рефлексія, емпатія, моральна відповідальність – це ті якості, якими він має володіти. Особлива місія покладається на священнослужителя – це проповідь, у якій він пробуджує почуття братерства і любові, яка допомагає віднайти людині правильний життєвий шлях, спонукає до допомоги немічним, сиротам та ослабленим. Проголошуючи проповідь, священник намагається дати користь душі людини, усвідомлюючи відповідальність, яка покладена на нього Богом, тим самим здійснюючи просоціальну активність у межах своєї професійної діяльності. Служіння релігійному культу, пастві, власний життєвий приклад (відповідальність, внутрішній контроль), розвиток психічних та особистісних якостей і здібностей можна з впевненістю вважати ознаками альтруїстичної поведінки релігійних служителів.

Висновки. Суспільства XXI-го, як і XX століття здебільшого мало зважають на духовність і переважно функціонують на раціональних засадах. Духовне життя – релігійне й нерелігійне – представляє культуру людства, що забезпечує його розвиток. Зважаючи на дуалістичну природу людини та постійне протиборство між добром і злом, сьогодні зростає інтерес до альтруїзму, який проявляється у допомозі та емоційній підтримці людей, в участі в суспільно значущій діяльності, та має прояв у духовному й релігійному житті.

Для висвітлення теми й розуміння зв'язків і впливів між конструктами "духовність", "релігійність" та "альтруїстична поведінка" запропоновано дослідження сутності цих понять, ролі та функції кожного. Проте проблема

залишає за собою чимало нез'ясованих аспектів, які потребують подальшого розгляду феномену альтруїзму через призму релігії й духовності загалом.

Список використаних джерел

1. Багмет І. Альтруїстично-егоїстичні цінності молоді в сучасній Україні. *Наукові праці. Політичні науки*. Т. 12. Миколаїв, 2001. С. 72–74. <https://lib.chmnu.edu.ua/pdf/naukpraci/politics/2001/12-1-23.pdf>
2. Колісник О. П. Духовний саморозвиток особистості : монографія – Луцьк, 2015. 476 с.
3. Спилка Б., Лэдд К. Л. Психология молитвы. Научный подход. Харьков, 2015. С. 18–19.
4. Schweitzer A. Kultur und Ethik. 1st ed. C. H. Beck, 1996.
5. Andreoni J., Rao J. M., Trachtman H. Avoiding the ask: a field experiment on altruism, empathy, and charitable giving. *Journal of Political Economy*. 2017. Vol. 125. № 3. P. 625–653.
6. Arrey A. E., Bilsen J., Lacor P., Deschepper R. Spirituality/religiosity: a cultural and psychological resource among Sub-Saharan African migrant women with HIV/AIDS in Belgium. *PLoS One*, 2016. Vol. 11. № 7.
7. Bar-Tal D. Altruistic motivation to help: definition, utility and operationalization. *Humboldt Journal of Social Relations*. 1986. Vol. 13. № 1–2. P. 3–14.
8. Batson C. D. Sociobiology and the role of religion in promoting prosocial behavior. *Journal of Personality and Social Psychology*. 1983. № 45. P. 1380–1385.
9. Büssing A., Kerksieck P., Günther A., Baumann K. Altruism in adolescents and young adults: validation of an instrument to measure generative altruism with structural equation modeling. *International Journal of Children's Spirituality*. 2013. Vol. 18. № 4. P. 335–350.
10. Fry P. S. Religious involvement, spirituality and personal meaning for life: existential predictors of psychological wellbeing in community-residing and institutional care elders. *Aging & Mental Health*. 2000. Vol. 4. № 4. P. 375–387.
11. Hamilton W. D. "The Genetical Evolution of Social Behaviour, I & II". *Journal of Theoretical Biology*, 1964. Vol. 7. № 1. P. 1–52.
12. Hill P. C., Hood R. W. Jr. Measures of Religiosity. Birmingham, Alabama, 1999.
13. Huber J. T., MacDonald D. A. An investigation of the relations between altruism, empathy, and spirituality. *Journal of Humanistic Psychology*. 2012. Vol. 52. № 2. P. 206–221.
14. Johnson D. D. P. "God's Punishment and Public Goods: A Test of the Supernatural Punishment Hypothesis in 186 World Cultures". *Human Nature*. 2005. Vol. 16. № 4. P. 410–446.
15. Johnson D. D. P. "What Are Atheists for? Hypotheses on the Functions of Non-belief in the Evolution of Religion". *Religion, Brain & Behavior*. 2012. Vol. 2. № 1. P. 48–70.
16. Johnson D. D. P. *God Is Watching You: How the Fear of God Makes Us Human*. New York, 2015.
17. Johnson D. D. P., Krüger O. "The Good of Wrath: Supernatural Punishment and the Evolution of Cooperation". *Political Theology*, 2004. Vol. 5. № 2. P. 159–76.
18. Johnson D. D. P., Lenfesty H., Schloss J. P. "The Elephant in the Room: Religious Truth Claims, Evolution and Human Nature". *Philosophy, Theology and the Sciences*. 2014. Vol. 1. № 2. P. 200–231.
19. Marx K. *Zur Kritik der Hegelschen Rechtsphilosophie* : Werke. Berlin/DDR, 1976. S. 378–391.
20. Kirkpatrick L. A. Toward an evolutionary psychology of religion and personality. *Journal of Personality*. 1998. № 67. P. 921–952.
21. Koenig L. B., McGue M., Krueger R. F., Bouchard T. J., Jr. Religiosity, antisocial behavior and altruism: genetic and environmental mediation. *Journal of Personality*. 2007. Vol. 75. № 2. P. 265–290.
22. Lofland J., Stark R. *Becoming a World-saver : A Theory of Conversion to a Deviant Perspective*. *American Sociological Review*. 1965. Vol. 30. P. 862–875.
23. Rambo L. R. *Understanding Religious Conversion*. New Haven (CT), 1993.
24. Swienko H. *Zrodla i funkcji religii*. Lublin, 1994. С. 28–30.
25. Trivers R. L. "The Evolution of Reciprocal Altruism". *Quarterly Review of Biology*. 1971. Vol. 46. № 1. P. 35–57.
26. Wedekind C., Milinski M. "Cooperation through Image Scoring in Humans". *Science*. 2000. Vol. 288. № 5467. P. 850–852.

References

1. Andreoni, J., Rao, J. M., & Trachtman, H. (2017). Avoiding the ask: A field experiment on altruism, empathy, and charitable giving. *Journal of Political Economy*, 125(3), 625–653.
2. Arrey, A. E., Bilsen, J., Lacor, P., & Deschepper, R. (2016). Spirituality/religiosity: A cultural and psychological resource among Sub-Saharan African migrant women with HIV/AIDS in Belgium. *PLoS One*, 11(7). <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0159488>
3. Bagmet, I. (2001). Altruistic and selfish values of youth in modern Ukraine. *Scientific works. Political sciences*, 12. P. 72–74 [in Ukrainian].
4. Bar-Tal, D. (1986). Altruistic motivation to help: Definition, utility and operationalization. *Humboldt Journal of Social Relations*, 13(1–2), 3–14.

5. Batson, C. D. (1983). Sociobiology and the role of religion in promoting prosocial behavior. *Journal of Personality and Social Psychology*, 45, 1380–1385.
6. Büssing, A., Kerksieck, P., Günther, A., & Baumann, K. (2013). Altruism in adolescents and young adults: Validation of an instrument to measure generative altruism with structural equation modeling. *International Journal of Children's Spirituality*, 18(4), 335–350.
7. Fry, P. S. (2000). Religious involvement, spirituality and personal meaning for life: Existential predictors of psychological wellbeing in community-residing and institutional care elders. *Aging & Mental Health*, 4(4), 375–387.
8. Hamilton, W. D. (1964). "The Genetical Evolution of Social Behaviour, I & II". *Journal of Theoretical Biology*, 7(1), 1–52.
9. Hill, P. C., & Hood R. W. Jr. (1999). *Measures of Religiosity*. Religious Education Press.
10. Huber, J. T., & MacDonald, D. A. (2012). An investigation of the relations between altruism, empathy, and spirituality. *Journal of Humanistic Psychology*, 52(2), 206–221.
11. Johnson, D. D. P. (2005). "God's Punishment and Public Goods: A Test of the Supernatural Punishment Hypothesis in 186 World Cultures". *Human Nature*, 16(4), 410–446.
12. Johnson, D. D. P. (2012). "What Are Atheists for? Hypotheses on the Functions of Non-belief in the Evolution of Religion". *Religion, Brain & Behavior*, 2(1), 48–70.
13. Johnson, D. D. P. (2015). *God Is Watching You: How the Fear of God Makes Us Human*. Oxford University Press.
14. Johnson, D. D. P., & Krüger, O. (2004). The Good of Wrath: Supernatural Punishment and the Evolution of Cooperation. *Political Theology*, 5(2), 159–176. <https://doi.org/10.1558/poth.2004.5.2.159>
15. Johnson, D. D. P., Lenfesty, H., & Schloss, J. P. (2014). "The Elephant in the Room: Religious Truth Claims, Evolution and Human Nature". *Philosophy, Theology and the Sciences*, 1(2), 200–231.
16. Kirkpatrick, L. A. (1998). Toward an evolutionary psychology of religion and personality. *Journal of Personality*, 67, 921–952.
17. Koenig, L. B., McGue, M., Krueger, R. F., & Bouchard, T. J., Jr. (2007). Religiousness, antisocial behavior, and altruism: Genetic and environmental mediation. *Journal of Personality*, 75(2), 265–290.
18. Kolisnyk O. P. (2015). *Spiritual self-development of personality*. PP Ivanyuk V. P. [in Ukrainian].
19. Lofland, J., & Stark, R. (1965). Becoming a World-saver: A Theory of Conversion to a Deviant Perspective. *American Sociological Review*, 30, 862–875.
20. Marx, K. (1976). Zur Kritik der Hegelschen Rechtsphilosophie. In *Werke*. (pp. 378–391). (Karl) Dietz Verlag.
21. Rambo, L. R. (1993). *Understanding Religious Conversion*. Yale University Press.
22. Schweitzer, A. (1996). *Kultur und Ethik*. C. H. Beck.
23. Spilka, B. (2015). *Psychology of prayer. Scientific approach*. Humanitarian Center [in Ukrainian].
24. Swienko, H. (1994). *Zrodla i funkcji religii* [The source and function of religion]. RW KUL.
25. Trivers, R. L. (1971) "The Evolution of Reciprocal Altruism". *Quarterly Review of Biology*, 46(1), 35–57.
26. Wedekind, C., & Milinski, M. (2000) "Cooperation through Image Scoring in Humans". *Science*, 288(5467), 850–52.

Надійшла до редколегії 01.11.23

Yuliia Humeniuk, PhD Stud.,
ORCID ID: 0009-0007-9526-244X
e-mail: julygumenyuk@gmail.com
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

ALTRUISM: SPIRITUAL AND RELIGIOUS ASPECTS

The article presents the results of the investigation of the essence of altruism through the prism of religion as an integral part of spirituality. Here are presented scientific views about spiritual and religious aspects in the research of altruistic behavior of people. Based on the fact that modern societies, for whom material well-being and consumption have become the highest good, comes to the fore the problem of deficiency of spiritual manifestations and high morality, humanity and selfless help to others. Therefore, in the scientific community, as never before, there is an urgent need to study the "eternal" topic of spirituality, subjective well-being of the personality, expression of her spiritual and ethical qualities, manifestations of personality altruistic behavior in relation to the surrounding world. The growing interest in altruism and its manifestation in spiritual and religious life is the basis for investigation of the scientific works of thinkers and scientists of different periods.

Spirituality and religionism, which are often perceived as identical and interchangeable concepts, are actually different. Spirituality is related to the personal search for the meaning of life. Religion refers to an organized social institution, focused on supreme forces and conducts rituals and various practices. It has been established that spiritual and ethical qualities are included: kindness; mercy; compassion; forgiveness; humility, honesty, generosity etc. These qualities are obviously connected with religiosity, with empathy and wisdom and life-affirming meanings. This list doesn't include altruism due to insufficient study of this topic. "Where does altruism, as a phenomenon of the spirit, come out of a person?" The answer to this question can be found in two opposite directions: biological and cultural, which are briefly described in the article. Cultural altruism becomes possible in a community that focuses on spiritual values or in religious cooperation. In this context, emphasis is made on the fundamental work "Culture and Ethics" by A. Schweitzer, which is an example of service to humanity. Valuable in the religious aspect is D. Johnson's hypothesis, which provides an explanation of the evolutionary significance of religion and the manifestation of altruism through the prism of supernatural punishment.

Important for the understanding and interpretation of religious altruism became the interpretation of these concepts: religion, religiosity, appeal to religion, as well as interpretation of the concept of altruism and the derived term "altruistic behavior". It is classified as one of the forms of prosocial behavior, when concern for the welfare of others is shown without expecting a reward. An example of prosocial activity is the professional activity of a churchman. This article focuses on personal qualities and activities of a religious figure and indicates his altruistic behavior in his own inner spiritual growth and constant service to the religious cult.

The scientific investigation was conducted and became the basis for further research, also identified directions and determined the importance and depth of this problem.

Keywords: spirituality, spiritual and ethical qualities, religion, altruism, altruistic behavior, prosocial behavior, clergy, churchman.